

«Хранителі рідних скарбів»

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної військової адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
ім. Олесь Гончара

«Хранителі рідних скарбів» (Археологи-дослідники пам'яток Полтавського краю)

Бібліографічна розвідка

Укладач: Юлія Новоселецька

«Хранителі рідних скарбів» (археологи-дослідники пам'яток Полтавського краю) : бібліографічна розвідка / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олесе Гончара ; уклад. Ю. Новоселецька. – Полтава : ПОБЮ ім. Олесе Гончара, 2026. – 28 с.

У бібліографічній розвідці містяться стислі біографії та відомості про діяльність видатних археологів, котрі досліджували Гінцівську стоянку та Більське городище – археологічні пам'ятки нашої землі, які відомі на весь світ. Зокрема, це такі яскраві постаті, як: Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Вадим Щербаківський, Борис Шрамко.

Матеріал, запропонований у нарисі, не є вичерпним, використана література взята із публікацій журналів та зі шпальт газет, книг, краєзнавчих видань, які є в наявності у фондах Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олесе Гончара.

Бібліографічна розвідка адресується юнацтву, бібліотекарям, краєзнавцям і всім, хто прагне більше дізнатися про прадавню минувшину Полтавщини.

Зміст

1. Вступ.....	4
2. Відкриття Гінцівської стоянки.....	5-7
3. Федір Іванович Камінський.....	8-9
4. Вадим Михайлович Щербаківський.....	9-10
5. Нові комплексні розкопки у XX столітті.....	10
6. Сучасні дослідження у Гінцях.....	10-12
7. Література та електронні ресурси.....	12-14
8. Більське городище. Біля витоків.....	15
9. Найбільше укріплення скіфського часу в Європі.....	15-17
10. Легендарний Гелон.....	17-20
11. Борис Андрійович Шрамко.....	20-22
12. Висновок.....	22-23
13. Література та електронні ресурси.....	23-27

Вступ

У підлітковому віці, захопившись читанням історичних романів, я, як і багато моїх ровесників, мріяла, коли виросту, стати археологом, бо ця професія огорнута ореолом романтики, таємничості та карколомністю пригод. Археологом я не стала, але під час праці науковим співробітником Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Яковича Стеллецького, так чи інакше була дотичною до археології, цікавезної науки, яка полонить яскравими сторінками минулого, неочікуваними знахідками та відкриттями.

Заселення території Полтавщини здійснювалося ще в епоху палеоліту. Поселення скіфів-землеробів знайдені на території Полтавського району і самої Полтави. За часів Київської Русі територія входила до Переяславського князівства.

У цій бібліографічній розвідці розповідається про дві надзвичайно потужні археологічні пам'ятки: Гінцівську пізньопалеолітичну стоянку (15-13 тисяч років тому) та Більське городище, які за своєю унікальністю і масштабністю, мають стати туристичною візитівкою не тільки Полтавщини, а й всієї України.

Більське городище – грандіозна археологічна пам'ятка, що стала широко відомою з другої половини XIX століття, а після масштабних розкопок у другій половині XX і на початку XXI століття визнана вченим світом як видатне і найбільше за площею укріплене поселення раннього залізного віку Європи. 1930 року український учений Вадим Щербаківський (1876-1957) уперше запропонував науковому загалові гіпотезу ототожнення Більського городища з легендарним Геродотовим Гелоном. Гіпотеза поступово набула прихильників. Особливо в цьому плані виділяються заслуги відомого українського археолога Бориса Шрамка (1921-2012).

У культурних нашаруваннях пам'ятки і довколишніх поселеннях та могилах збереглися багатющі історичні скарби – артефакти як місцевого, так і давньогрецького походження.

Доля Більського городища-Гелона водночас і незвичайна, і в той же час типова для багатьох стародавніх міст. Його історія розтягнута майже на пів тисячоліття. Був початок, було утвердження, поступовий розвиток, часи розквіту, врешті занепаду і забуття.

Та його історія варта, щоб її пам'ятати, як варта пам'яті і збереження Гінцівська палеолітична стоянка.

Відкриття Гінцівської стоянки

Третя чверть XIX ст. в Україні припала на становлення археологічної науки й накопичення нею фактичного матеріалу з археології. Значну роль у цьому відігравали перші археолого-краєзнавчі зібрання, діяльність краєзнавців, котрі походили як із дворянського, так і з різночинного середовища.

У 1860-1870-х роках на Полтавщині починають активно формуватися особисті збірки О. С. Афанасьєва-Чужбинського в Ісківцях, П. С. Щетинського у Лебехівці, М. О. Максимовича у Михайловій Горі, і в більшості їх основу становили випадкові археологічні матеріали.

Невеликий гурт шанувальників старожитностей з'явився і в м. Лубни, де в кінці XIX ст. було закладено фундамент сучасних музейних зібрань Полтавщини. Серед лубенських колекціонерів варто згадати землевласника, цукрозаводчика і земського діяча І. М. Леонтовича, службовця Ф. М. Ізмайлова та дружину генерала, землевласника і кіннозаводчика Катерину Скаржинську.

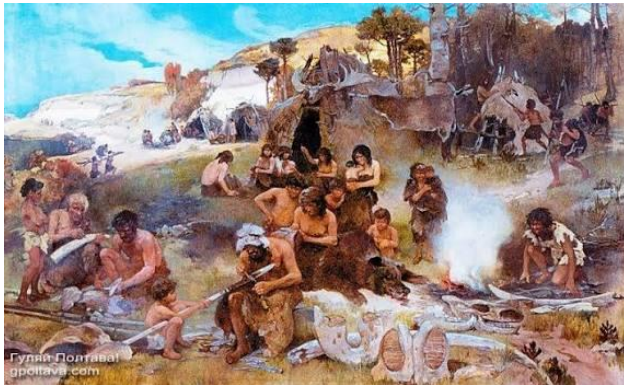
Досить вирізнялася серед зібрань 70-х років XIX ст. колекція власника маєтку в с. Гінці Лубенського повіту Григорія Кир'якова, який згодом увійшов в історію української археології як людина, котра вперше виявила український палеоліт – Гінцівську пізньопалеолітичну стоянку. Про це писали: її перший дослідник Федір Камінський, його університетський педагог, відомий київський геолог Костянтин Феофілактів, граф Олексій Уваров.

Крім кількох згадок про участь у виставці до III Археологічного з'їзду в Києві та про деякі предмети у зібранні Кир'якова, на сторінках археологічних видань майже ніяких відомостей про нього на той час не з'являлося. Також у фонді Катерини Скаржинської, який знаходиться в Державному архіві Полтавської області збереглися деякі документи Григорія Степановича і його родини. «Каталог» Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства також містить інформацію про археологічну збірку гінцівського поміщика.

Григорій Кир'яков походив із давнього дворянського роду, відомого своїми меценатськими традиціями. З вересня 1822 року по жовтень 1823 – він предводитель кременчуцького дворянства, певний час живе у с. Броварках (тепер Кременчуцького району). У 1858-1872 роках – предводитель лубенського дворянства, мировий суддя. Був кандидатом Лубенського повіту в члени Полтавського губернського комітету з визволення селян, брав участь у підготовці документів селянської реформи 1861 року. Освіту, як і його батько Степан, отримав в Одесі. Володів у с. Гінці селітряним заводом, винницєю, збудував вітряк. Від діда та батька йому дістався великий одноповерховий будинок, споруджений ще в кінці XVIII ст., із бібліотекою і збіркою картин та інших предметів мистецтва. У батька, Степана Григоровича, не раз гостювали художники і письменники. Родинні перекази пов'язують відвідини Гінців Тарасом Шевченком зі щирою гостинністю Степана Григоровича, бував тут і Олександр Афанасьєв-Чужбинський. У свою чергу Григорій Кир'яков намагався продовжити меценатські традиції родини і не без підстав міг пишатися досягнутим, йому вдалося отримати свідоцтво на відкриття в с. Духове народного училища за особисті кошти. У 1874 році спробував організувати

дослідження складу виявленої ним мінеральної води і прагнув налагодити її видобування.

Ще із родинних переказів Кир'якову було відомо, що на території гінцівського маєтку не раз знаходили великі викопні кістки стародавніх тварин. У 1823 році він сам був свідком, виявлення селянами його батька, власника сіл

Духового й Гінців Степана Кир'якова, під час земляних робіт 15-ти великих кісток, пізніше визначених фахівцями Харківського університету як «останки стародавнього слона» і переданих Кир'яковими 1825 року до полтавської гімназії. Очевидно, що про ці знахідки йшлося під час відвідин Гінців 1845 року співробітником київської

Археографічної комісії Тарасом Шевченком та Олександром Афанасьєвим-Чужбинським.

У 1871 році на території свого маєтку в с. Гінці, Григорій Кир'яков, під час господарських робіт відкрив стоянку доби пізнього палеоліту – першу з виявлених у Східній Європі та сприяв роботам по її дослідженню відомих фахівців: археолога Федора Камінського та геолога Костянтина Феофілактова.

Протягом 1872-1875 років Кир'яков подарував Лубенській чоловічій гімназії, її кабінету природничої історії та фундаментальній бібліотеці предмети музейного значення – документи, фольклорні записи, палеонтологічні й археологічні знахідки, гербарій. У Державному архіві Полтавської області збереглися листи подяки Григорію Кир'якову від директора гімназії Матвія Симонова (Номиса). У цей час краєзнавчий кабінет-музей при гімназії поповнювали дари кращих представників громадськості. Завідував кабінетом Федір Камінський, педагог-народник, краєзнавець і археолог. Контакти з цими людьми окреслили характер подальших історико-археологічних пошуків власника Гінців.

Григорій Степанович із 1873 року сам починає здійснювати систематичні археологічні обстеження на території Лубенського повіту, зокрема курганів із давньоруськими і скіфськими похованнями. Він перший з кола співробітників Музею Катерини Скаржинської розпочинає археологічні дослідження в Нижньому Посуллі, майже не маючи попередників, окрім Олександра Афанасьєва-Чужбинського та П. С. Щетинського у 1860-х роках, при цьому виступаючи як аматор. 1876 року Кир'яков був обраний дійсним членом російського географічного товариства. Збереглися автографи його статей для «Русского вестника» (1858-1860 роки) – «Про селянську реформу», «Про селянські садиби» та «Про заходи уряду щодо поліпшення кредиту», які характеризують публіцистичний хист автора. Збереглося також листування Кир'якова з В. Б. Антоновичем, Федором Камінським, П. Семеновим, Костянтином Феофілактовим.

Дослідників минувшини, привертає увагу археологічна діяльність Григорія Кир'якова, до якої він залучив і свою родичку – молоду дружину дядька Катерину Скаржинську.

Влітку, в 1879 році в урочищі Княжа Гора поблизу с. Гінці за його наказом селяни розкопали кілька курганів. Речі з цих розкопок демонструвалися широкому загалові. Це були останні археологічні дослідження Кир'якова.

Після смерті Григорія Степановича його археологічна колекція разом з маєтком була успадкована власницею відомого приватного музею х. Круглик (зараз межі Лубен) Катериною Скаржинською, уродженою Райзер – онукою генерала Вікентія фон Райзера. Скаржинську обрали своїм членом кілька наукових товариств – московське нумізматичне, всеросійське товариство любителів природознавства, антропології та етнографії. Вона також була почесним членом Полтавської вченої архівної комісії. Серед експонатів музею знаходилися численні археологічні знахідки із Полтавщини.

Харківщини, Криму, природничі колекції. Колекція античної кераміки, зброї XV-XIX ст., церковних та козацько-гетьманської старожитностей XVI-XVIII ст., речей побуту українського шляхетського середовища, особисті речі та автографи Григорія Сковороди, Євгена Гребінки. Музей мав багатий архів, який складали родові документальні збірки Апостолів, Марковичів, Леонтовичів, Ограновичів, Райзерів.

Добре розуміючи наукове значення Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки, меценатка планувала там проведення археологічних розкопок. Ці роботи відкладалися з року в рік, найчастіше через хворобу Федора Камінського. Остаточо вони були заплановані на 1891 рік, але смерть завідувача музею змінила всі плани.

Влітку 1891 року, під час спорудження льоху в Гінцях, на глибині 2,5 метри був виявлений шар попелу, вугілля, кісткової брекчії, змішаний з кістками мамонта та інших тварин, а також кілька десятків знарядь з кременю. Ці знахідки змусили Катерину Скаржинську безпосередньо зайнятися розчисткою решток, напевне, якоїсь із господарських ям пізньопалеолітичної доби і залучити до обстеження місцезнаходження природознавця і геолога Володимира Вернадського. Деякі уявлення та описи щодо геології стоянки Вернадський зробив вже тоді. Підготувавши пізніше спеціальне дослідження з цього питання, але продовження розкопок учасники обстеження вирішили не здійснювати через відсутність археолога-фахівця. Катерина Скаржинська долучила здобуті матеріали до колекції Григорія Кир'якова і заборонила проведення будь-яких земляних робіт в межах подвір'я маєтку.

Федір Іванович Камінський

Відомий археолог, музейник і педагог, перший дослідник Гінцівської стоянки, народився в березні 1845 року у містечку Жежан-Городок Мінської губернії, в родині священика, уродженця Переяславщини. В цьому містечку закінчив духовне училище. Згодом навчався у Переяславській семінарії, по завершенню навчання в ній, вступив вільнослухачем на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету. Входив до студентського громадівського гуртка професора Володимира Боніфатійовича Антоновича і захопився археологією. З кінця 1860-х років викладав у Переяславі в духовному училищі і приватному жіночому пансіоні. Із 1870 року, за свідоцтвом Московського археологічного товариства, розпочав дослідження давньоруських курганів в околицях міста, здійснюючи їх силами семінаристів. 1872 року переведений до Хорольського повітового училища, а з 1873 року – запрошений на роботу до тільки-но створеної Лубенської чоловічої гімназії.

В останній він працював бібліотекарем, викладачем початкових класів, вів природничий курс у Лубенській жіночій гімназії, а також продовжував проведення самостійних розвідкових обстежень. Створив у гімназії один з перших в країні навчальних музеїв краєзнавчо-археологічного профілю, залучаючи до його діяльності талановиту молодь. З вихованців Федора Камінського можна назвати чимало діячів науки і культури, найвідомішими з-

поміж яких були меценатка і культурна діячка Катерина Скаржинська, археолог, історик та нумізмат Василь Ляскоронський, краєзнавець, публіцист, юрист Кирило Бочкарьов.

Найбільш плідним у дослідницькому плані був лубенський період діяльності Федора Камінського – це 1873-1889 роки, де в Нижньому Посуллі він здійснив широкі, як на той час, археологічні дослідження. У 1873 році Федір Іванович відвідує місцезнаходження кісток мамонта у маєтку Григорія Кир'якова у с. Гінці. Оглянувши одну з ям і провівши невеликі розкопки, він знайшов оброблені кремені, кілька кістяних виробів і залишки стародавніх вогнищ. Камінський констатував наявність тут культурного шару палеолітичної стоянки, що добре зберігся. Таким чином, початок розвідкових робіт Федора Камінського у Посуллі був позначений відкриттям першого палеолітичного поселення у Східній Європі.

У 1882 році Федір Камінський через хворобу полишив роботу в гімназії і переїхав до маєтку своєї вихованки на околицю Лубен – у Круглик, де разом з нею започаткував перший приватний археолого-краєзнавчий музей України, відомий як Лубенський музей Катерини Скаржинської. Саме зусиллями археолога і педагога цей музей став одним з кращих місцевих музейних закладів.

У міру своїх сил і здоров'я він продовжував археологічні дослідження. Впродовж 1870-х років проводив чимало обстежень пам'яток різного часу по Сулі та Удаю, а в 1881-1883 роках розпочав дослідження курганів на території і

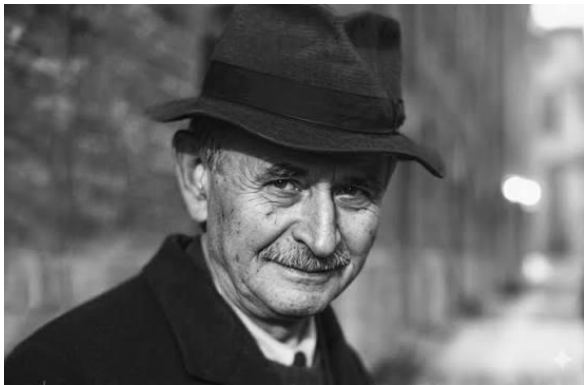
в околицях Лубен – в урочищах Замок та Лиса Гора. Вже тяжко хворим 1889 року провів розкопки кількох курганів скіфського часу на території Мгарського монастиря, в тому числі «кургану св. Афанасія», таким чином продовживши дослідження курганних старожитностей у Нижньому Посуллі.

Учений та музейник був також автором експозиції, музейної документації, більшості атрибуцій археологічних та історичних збірок Лубенського музею, укладачем його картотек. Було оприлюднено друком кілька його наукових статей, ним започатковано публікацію матеріалів до Шевченкіани, етнографічних заміток, документів, а також готувалися матеріали покажчиків та альбомів каталогів III і VII археологічних з'їздів. Насамкінець, музейник розпочав збирання етнографічних, історичних та мистецьких колекцій у Круглику, опрацюював геологічні збірки, вів заняття з сільською молоддю.

Федір Камінський помер у Круглику 1 квітня 1891 року. Похований біля каплички Скаржинських на хутірському кладовищі.

Вадим Михайлович Щербаківський

Народився вчений 13 березня 1876 року на Житомирщині, в сім'ї священника. Навчався у Петербурзькому, Московському університетах, закінчив Київський університет. Ще студентом досліджував українську старовину, археологію, рукописи, але як учасник соціал-демократичного гуртка був арештований. У 1907 році виїхав до Львова і за рекомендацією Андрія Шептицького працював у Львівському Національному музеї. У 1912 році за рекомендацією Дмитра Яворницького переїздить до Полтави, де його призначають на посаду завідувача відділом Природничо-історичного музею. Цікавий факт, що перший раз Щербаківський відвідав Полтаву ще 1903 року з хором Миколи Лисенка як співак, під час відкриття пам'ятника Івану Котляревському.

У Полтаві вчений розгорнув широку програму збирання та вивчення археологічних, етнографічних і мистецьких матеріалів. Обстежив близько 300 курганів доби бронзи та скіфського часу, Київської Русі, зібрав біля 10000 предметів. Досліджував народну архітектуру Полтавщини, обстеживши фактично всі церкви і описавши церковні старожитності. У 1914-1915 роках Вадим Михайлович організував масштабні і по-справжньому наукові комплексні дослідження Гінцівської стоянки. Під час досліджень він знайшов унікальний археологічний об'єкт – житло з кісток мамонта. Після вивчення житло було засипане землею. У розкопках Щербаківському допомагав археолог Городцов Василь Олексійович. Гінцівську стоянку під час цих досліджень відвідували геологи – академіки Володимир Вернадський та Олексій Павлов, професор Михайло Мірчинк, палеонтолог, академік Марія Павлова.

Сам Вадим Щербаківський вважав десятирічну працю в Полтавському музеї найбільш плідним періодом своєї діяльності. З початком революції 1917 року вчений, окрім наукової праці, займався роботою із врятування історичних і культурних скарбів від знищення більшовицькою владою. Був засновником і очолив Українське Наукове Товариство дослідження й охорони пам'яток, старовини та мистецтва на Полтавщині. Разом з іншими патріотично налаштованими вченими, взяв участь у заснуванні Полтавського Українського народного університету і був його першим ректором. У 1922 році Вадим Михайлович виїхав за кордон, де очолив кафедру археології України в Українському Вільному університеті. З 1945 року професор Щербаківський – ректор Українського вільного університету в Мюнхені. У 1951 році вчений переїздить до Англії.

Завершився земний шлях Вадима Михайловича у м. Брайтон 18 січня 1957 року.

Нові комплексні розкопки у ХХ столітті

1935 рік ознаменувався розкопками під керівництвом Івана Левицького, участь також брали Олександр Брюсов та Іван Підоплічко. Дослідження мали за мету пошук і реконструкцію житлових комплексів. Було розрите, виміряне, замальоване та знову засипане житло знайдене ще Вадимом Щербаківським. У результаті розкопок було виявлено 5 культурних шарів і запропонована теорія про знаходження багатьох різночасових стоянок.

У 1952 році під час невеликих розкопок, що проводилися співробітниками Лубенського краєзнавчого музею, були виявлені кістки мамонта.

Протягом 1977-1980 років на стоянці проводили розкопки московські археологи під керівництвом Віктора Сергіна. Були розібрані житло та ями з кістками мамонта та інших тварин, складені плани кісткових залишків житла. Також виявлено дві нові концентрації культурних залишків.

Сучасні дослідження у Гінцях

З 1992 року дослідження в Гінцях ведуться українсько-французькою експедицією під керівництвом Людмили Яковлевої та Франсуа Джинджана, професора Сорбонського університету, археолога, палеолітознавця, заступника президента Міжнародної спілки преісториків при ЮНЕСКО. Ця спілка об'єднує науковців, які вивчають життя людей у часи, коли ще не існувало писемності. Франсуа Джинджан – вірменин, ще в радянські часи його батьки потрапили в Париж і залишилися там на постійне місце проживання. Коли Франсуа став директором археологічного музею в столиці Франції, то знаходив певні кошти і фінансував продовження досліджень у Гінцях. За класикою жанру довелося долати кілька бар'єрів, і не лише фінансових. Втім вже на початку 2000-х років у Гінцях була налагоджена справжня європейська система ведення археологічних розкопок.

В одному з інтерв'ю Франсуа Джинджан розповів, що зараз Міжнародна спілка преісториків та протоісториків звертає увагу на 5 місць, де досліджують преісторичні часи. Вони знаходяться в Італії, Іспанії, Франції, Індонезії та в нас, в Україні, в Гінцях. З 1993 року на стоянці провели 28 археологічних кампаній у співпраці України та Франції.

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України у Гінцях із 1993 року, Людмила Яковлева пояснила, що результати розкопок вражають, бо таких пам'яток, як Гінці, дуже мало у світі. Ці пам'ятки унікальні і майже всі розкопані. Гінцівську стоянку, як виявилось, розкопували навкруги, тобто околиці, периферійні частини. Нині археологи копають її центральну частину, де тогочасні люди розмістили свої поселення й збудували житла із кісток мамонтів – перші в світі архітектурні споруди. Житла втратили свій об'єм, але фахівці на сучасному етапі їх можуть реконструювати, бо кожне житло оригінальне, індивідуально зроблене. Унікальність цієї пам'ятки в тому, що вона показує картину повсякденного життя тогочасних людей: де вони працювали, харчувалися, відпочивали. Крім того, археологи простежили, що всі споруди одночасні і зрозуміли, як влаштована стоянка. Тож завдяки цьому можна чекати на глобальну реконструкцію способу життя мисливців і збирачів палеоліту, яких називають «мисливцями на мамонтів».

Досліджена площа пам'ятки становить більше 4000 кв. м. Ділянки культурних нашарувань залягають на глибині 2,2 – 4,0 метра від сучасної поверхні. Тут розкопано залишки кількох житлово-господарських комплексів, які склалися із житла, господарських ям, маленьких та великих вогнищ. Розкопки відтворюють найдавніші на Полтавщині

житла мисливців на мамонтів.

Житло мало округлу форму, зовнішній діаметр його становив близько 5,7 метрів, внутрішній – до 3,5. По зовнішньому контуру було розташовано 28 черепів мамонта, вритих носовими частинами вниз. Внутрішній простір залишків житла був заповнений бивнями, а також тазовими кістками мамонтів, що обвалилися зі стін та покрівлі. Посередині знаходилось наземне вогнище, а на підлозі – чотири ямки. Житло оточували сім великих господарських ям, заповнених кістками тварин: мамонта, ведмедя, писця, зайця, байбака, вовка. Зона за межами житла, була місцем викидів попелу з вогнищ, а також крем'яних виробів – відходів від виробництва і поламаних знарядь. Загалом на стоянці зібрано близько 3 тис. крем'яних та кістяних виробів. Серед знахідок є унікальні речі: молот із рогу північного оленя, так званий «жест начальника» (чи жіноча шпилька з круглим отвором), підвіска у вигляді фрагмента ведмежої щелепи з іклом. Особливо цінною знахідкою є уламок ікла молодого мамонта, прикрашений своєрідними нарізками, в якому дослідники вбачають найдавніший місячний календар.

Зараз розкопки мають закритий тип, проводяться під надійним захистом першого в Україні переносного ангара, конструкція якого відповідає всім міжнародним нормам і широко використовується у Західній Європі.

Перспектива у Гінців надзвичайно велика, але на жаль, під час війни, розкопки на стоянці тимчасово законсервовані. Після її завершення потрібно буде вирішувати низку важливих питань, зокрема і те, що зараз проводити екскурсії цією територією можна

тільки у літній період. Щоб зберегти все це для нащадків, потрібно створити музей. Для туристів, які хочуть доторкнутися до історії, можна створити 3D-музей з демонстрацією побуту мисливців на мамонтів. Такі музеї набувають популярності в світі. У них також можна показувати картини, гобелени, міні-скульптури.

А наразі є фільм «Гінцівська палеолітична стоянка – 25 років розкопок. Дослідження та відкриття». Він створений творчим колективом Арт-студії «Archeologies d'Eurasieart» за участю ІА НАНУ та ГО «Гінцівська спадщина». Головний його посил – звернути увагу на необхідність створення Національного археологічного заповідника України.

Література

Книги

Ванцак Б. Наш край у давнину. Стародавній кам'яний вік (палеоліт) / Б. Ванцак // Ванцак Б. Рідний край : навч. посіб. з історії Лубенщини для уч. шкіл, училищ і технікумів / Б. Ванцак, В. Козюра. – Лубни : Лубни, 1993. – С. 5.

Ванцак Б. Сенсація Гінцівської стоянки. Григорій Степанович Кир'яков / Б. Ванцак // Ванцак Б. Подвижники українського музейництва / Б. Ванцак, О. Супруненко. – Полтава : [?], 1995. – С. 5-16.

Ванцак Б. Серед перших археологів України: Федір Іванович Камінський / Б. Ванцак // Подвижники українського музейництва / Б. Ванцак, О. Супруненко. – Полтава: [?], 1995. – С. 17-40.

Григор'єв В. Кир'якови (Киріякови) / В. Григор'єв // На вітрах історії : монографія / В. Григор'єв. – Полтава : АСМІ, 2012. – Розділ IV. – С.133-138.

Мельникова І. Пам'ятки археології Полтавщини як туристичний об'єкт / І. Мельникова // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей 2004 р. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – С. 535-550.

Ротач П. Федір Іванович Камінський / П. Ротач // Полтавська Шевченкіана: спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії.: у 2-х кн. – Кн.1. А – К / за ред. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – С. 315.

Супруненко О. Археологічні дослідження Г.С. Кир'якова/ О. Супруненко // Археологія в діяльності першого приватного музею України : Лубенський музей К. М. Скаржинської / О. Супруненко. – Київ : Археологія, 2000. – С. 102-108.

На шпальтах газет та журналів

Корнєва В. Із полтавських берегів Удаю – до Парижа... / В. Корнєва // Зоря Полтавщини. – 2020. – 29 верес. – С. 5.

Кучеренко О. Під Лубнами мамонти випасалися жіночими стадами. Через 140 років після відкриття першої у Східній Європі палеонтологічної стоянки в селі Гінці, продовжують знаходити останки мамонтів / О. Кучеренко // Вечірня Полтава. – 2013. – 4 верес. – С. 8.

Марущенко В. Мандрівка углиб 15 тисяч років / В. Марущенко // Лубенщина. – 2021. – 20 серп. – С. 5.

Хоменко Ю. Мандрівка тисячоліттями. У Гінцях Лубенського району археологи досліджують стоянку мисливців та мамонтів / Ю. Хоменко // Зоря Полтавщини. – 2019. – 13 серп. – С. 4.

Цибрік В. Унікальний комплекс з Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки / В. Цибрік // Край. – 2010. – № 78. – С. 4.

Чорна С. Кожна археологічна знахідка має велике значення / С. Чорна // Голос України. – 2018. – 18 січ. – С. 18.

Електронні ресурси

Антонець Ю. Гінцівська стоянка – для учасників і поколінь! [Електронний ресурс] / Ю. Антонець // Лубенщина : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2018. – Режим доступу: <https://lubenshchyna.com.ua/336-gintsivska-stoyanka-dlya-suchasnikiv-i-pokolin> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Гінцівська палеолітична стоянка [Електронний ресурс] // SPADOK.ORG.UA : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 29.09.2015. – Режим доступу: <https://spadok.org.ua/arkheolohichni-stoyanky/hintsivska-paleolitychna-stoyanka> (дата звернення: 17.08.2026). – Назва з екрана.

Валентина Вождасенко: «Гінцівська стоянка – це пам'ятка європейського

значення» [Електронний ресурс] // Полтавська ОВА : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2019. – Режим доступу: <https://poda.gov.ua/news/119781> (дата звернення: 17.08.2026). – Назва з екрана.

Деркач Ю. Гінцівська стоянка – плюс одна перемога на юридичному полі [Електронний ресурс] / Ю. Деркач // ЦОДПА : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2025. – Режим доступу: <https://www.codpa.org.ua/ginczivska-stoyanka-plyus-odna-peremoga-na-yurydychnomu-poli/> (дата звернення: 17.08.2026). – Назва з екрана.

Мельник Г. На Полтавщині туристів водитимуть у поселення з кісток мамонтів [Електронний ресурс] / Г. Мельник // #ШОТАМ : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2019. – Режим доступу: <https://shotam.info/na-poltavshchyni-turystiv-vodytymut-u-poselennia-z-kistok-mamontiv/> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

На Полтавщині показали перше палеологічне поселення [Електронний ресурс] // ПОЛТАВА 365 : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2020. – Режим доступу: <https://poltava365.com/na-poltavshhini-vidkrili-pershe-paleologichne-poselennya.html> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Хоменко Ю. Мандрівка тисячоліттями. У Гінцях Лубенського району археологи досліджують стоянку мисливців на мамонтів [Електронний ресурс] / Ю. Хоменко // Зоря Полтавщини : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Полтава], 2019. – Режим доступу: <http://zorya.poltava.ua/mandrivka-tisjacholitjami/> (дата звернення: 17.08.2026). – Назва з екрана.

Шовкопляс І. Гінцівська стоянка [Електронний ресурс] / І. Шовкопляс, Г. Шовкопляс // Енциклопедія сучасної України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-30188> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Більське городище. Біля витоків

Перші свідчення про існування земляних укріплень на території с. Більськ відносяться до XVI-XVIII століть. На укладеній Бопланом в середині XVII ст. мапі України було точно вказано розташування давнього городища. У цей час на території городища та прилеглого могильника почалися численні грабіжницькі розкопки, а укріплені земляні насипи активно використовувалися для видобутку селітри, що призводило до їх часткового руйнування. Перші археологічні розкопки були проведені 1906 року Василем Городцовим, який досліджував окремі ділянки Західного укріплення і Великого городища, а також 22 кургани в околицях пам'ятки. Під час розвідок дослідником було встановлено, що Більське городище є складним оборонним комплексом, до якого належать три укріплення, об'єднані валами Великого городища.

Із 1954 року систематичні дослідження пам'ятки веде експедиція Харківського університету на чолі з Борисом Шрамком. У розкопках 1958-1960 років брала участь московська експедиція на чолі з Борисом Граковим. У 1968 році на Західному укріпленні Більського городища працювала експедиція Донецького університету під керівництвом Алли Моруженко.

1987 року експедицію Харківського університету очолила Ірина Шрамко, паралельно з нею в 1992-2006 роках на Більському городищі працювала спільна українсько-німецька експедиція на чолі з В'ячеславом Мурзіним (1992-2002), Є. В. Черненком (2003-2004), С. В. Махортих (2005-2006) та професором гамбурзького університету Р. Ролле.

19 травня 2005 року було створено історико-культурний заповідник «Більськ».

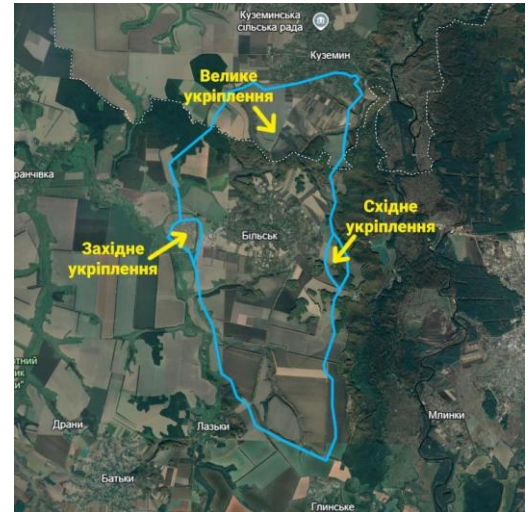
З 21 січня 2026 року статус пам'яток національного значення отримали три ключові об'єкти історико-культурного заповідника «Більськ»:

1. Оборонні споруди Великого укріплення (VI-IV століття до н.е.) розташовані у межах сіл Більськ, Глинське та Лазьки;
2. Західне укріплення (VIII-V століття до н.е.), охоплює пласти від доби бронзи до періоду козацтва;
3. Східне укріплення (VI-IV століття до н.е.), пам'ятка скіфського часу з окремими знахідками раннього Середньовіччя.

Найбільше укріплення скіфського часу в Східній Європі

Серед пам'яток скіфської доби особливе місце посідає Більське городище на Полтавщині – найбільше укріплення скіфського часу у Східній Європі. Загальна площа Більського городища – 4400 га, що в п'ять разів більше за площу Вавилону. Протяжність його валів – 33833 метри. Дослідники вважають, що це і є літописне місто Гелон, про яке згадує давньогрецький історик Геродот.

Більське городище – складний комплекс рукотворних споруд, який складається, як уже згадувалося вище, з трьох частин: Західне укріплення; Східне укріплення; Куземинське укріплення. Основними видами занять населення були землеробство, скотарство, садівництво, мисливство, різноманітні промисли та ремесла, зокрема металообробні. Жителі городища активно провадили торгівлю з полісами Північного Причорномор'я.

Городище виникло на зламі двох епох, коли відбувався перехід від бронзового до залізного віку. У зведенні укріплення могли брати участь від 50 до 100 тисяч осіб. Масштабна фортеця створювалась поступово. Спочатку з'явилося поселення лише на території Західного укріплення. Пізніше, у середині VI століття до н.е., – Східне укріплення. Дещо згодом постала фортифікаційна лінія, що об'єднала ці дві грандіозні фортеці, вірогідно у VI ст. до н.е. в цю мегасистему було включене Куземинське укріплення, яке на думку

археолога Бориса Шрамка, захищало торгові склади та пристань на березі р. Ворскла. Більське городище за скіфської доби було економічним, політичним та культурним центром не лише Поворскля, а й усієї Лівобережної України і проіснувало до рубежу IV-III століть до нашої ери. Виявлені рештки жител, господарських та культових споруд, об'єкти промислового

виробництва (характерні для занять залізообробною, бронзолivarною, ювелірною, гончарною, кісткорізною та сільськогосподарською справами), численні ґрунтові та курганні поховання. В окрузі городища розташовані ряд синхронних древній фортеці пам'яток – поселень та курганних могильників. На особливу увагу заслуговує некрополь «Скоробір», у склад якого, на думку Бориса Шрамка, первісно входило не менше 1000 культових насипів.

Найбільше науковців вражає масштабність, грандіозність і продуманість системи оборони. Для прикладу вони наводять Рим часів правління Авреліана (270-275 роки до н.е.), який мав площу лише 1400 га, а древній Вавилон був у п'ять разів менший за Більське городище. Оборонні вали збудовано з урахуванням усіх інженерних вимог, а в деяких місцях з подвійними лініями оборони, а всередині цієї оборонної лінії знаходиться територія площею 4 400га. Привертає увагу комплексний характер пам'ятки. Спорудження трьох укріплень детально продумано давніми будівничими в питанні їх компактності, у зв'язку один з одним.

У XVII-XVIII ст. на території городища активно діяли ватаги селітроварників. З їх промислом пов'язане руйнування ділянок валів та території Західного укріплення Більського городища, численних курганів в урочищі «Скоробір». Нинішнє село Більськ, теж було найвірогідніше започатковане селітроварниками.

Легендарний Гелон

Оповідання «батька» європейської історичної науки Геродота Галікарнасця V століття до н. е. про Гелон спонукає багатьох науковців розгадати таємницю цього міста і відшукати його археологічні залишки. Ось що написано в Геродота:

«108. Щодо будівнів, то це велике і численне плем'я, і всі вони мають зовсім блакитні очі і руде волосся. В їхній країні побудовано дерев'яне місто, що називається Гелон. Кожна частина його захисної стіни має завдовжки тридцять стадій, а стіна висока і дерев'яна. І житла в них дерев'яні, а також і святилища. Є там святилища еллінських богів, обладнані по-еллінському, із статуями і жертівниками і з унутрішніми дерев'яними храмами. У кожні три роки вони святкують діонісії і вакхічно божеволіють. А гелони – це первісно елліни, що виселилися з емпоріїв і оселилися з будинами. Вони користуються то скіфською, то еллінською мовами.

109. А будіни користуються не тією мовою, що гелони, і спосіб життя у них інший, бо будіни – тубільці, кочовики, і лише вони в тій країні харчуються кедровими горішками. Гелони обробляють землю і споживають збіжжя, і є в них сади, і вони не схожі на будівнів ні зовнішністю, ні кольором шкіри та волосся. Елліни називають також будівнів гелонами, але це не правильно. Їхня країна вся вкрита різноманітним лісом, а в найбільшій гушавині лісу є велике і повноводне озеро, а також болото і навколо нього очерет. У тому озері ловлять видр та бобрів і ще інших звірів із квадратними мордами. З їхніх шкур шиють собі зимовий одяг, а їхні ядєрця корисні для лікування маткових хвороб».

З кожним роком в археологів з'являється все більше аргументів ототожнювати Більське городище з прадавнім містом Гелоном. На підставі зібраної впродовж сорока років інформації професор Борис Шрамко підтвердив припущення, що саме тут знаходилось легендарне місто Гелон. Спільні археологічні дослідження в 90-х роках XX та першого десятиліття XXI століть науковцями

Інституту археології Національної академії наук України і Гамбурзького університету (Німеччина) дали теж підтверджуючий матеріал до цієї версії.

Сучасні археологічні експедиції за участю Харківського університету ім. В. Н. Каразіна, Полтавського Центру охорони та дослідження пам'яток археології, Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, Дніпровського національного університету імені О. Т. Гончара, Комунальної установи «Історико-культурний заповідник «Більськ» продовжують з'ясовувати питання ідентифікації Більського городища з Геродотівським Гелоном.

Під час археологічних розкопок трапляються інколи сенсаційні знахідки і досі земля знехотя віддає вироби з глини, металу, зокрема золота, бронзи, заліза. Часто археологи віднаходять кістки людей і тварин. Серед знахідок є вироби як місцевих майстрів, так й іноземних. Є предмети кінського спорядження, прикраси, землеробські знаряддя. Для науковця цінність знахідки не тільки в матеріалі, з якого виготовлена річ, а й в тій інформації, яку він може отримати, з'ясувати, при вивченні того чи іншого артефакту.

Серед цікавих предметів можна назвати скіфський бронзовий казан, античні амфори та бронзові дзеркала, середземноморське поліхромове скло

другої чверті – середини V століття до н.е., так звані фінікійські арибали, з жовтого металу – каплеподібна підвіска для жіночої діадеми, намисто, перстень-печатка та нашивні бляшки для одягу, наконечники стріл з кістки, бронзи, заліза.

2017 року на території некрополя Скоробір в окрузі Більського городища знайшли старовинні елементи одягу. В цьому могильнику за останні роки вдалося відкрити елітні жіночі поховання та знайти рідкісні артефакти періоду скіфської архаїки – раннього етапу розвитку суспільства. До цих предметів і

належать шкіряні пояс та шапка центральноєвропейського виробництва. Їх виявили в парному похованні останньої чверті VI століття до н.е. – в могилі були останки молодої жінки та чоловіка середніх років.

Верхня частина їхніх скелетів була пошкоджена грабіжниками – під час пограбування ті не помітили шапку і пояс, оскільки периметр поховальної камери заблокував ґрунт від обваленого даху, що завадило «чорним копачам» отримати доступ до речей, які лежали в цій частині могили.

Похоронні речі лежали окремо від померлих, а саме біля голови та ніг жінки. Предмети та їх розташування вказували на рід занять і чоловіка, і жінки. Біля західної стіни могили археологи виявили зброю та металеві елементи кінної зброї – тобто, померлий міг бути воїном, а на східному боці поховальної камери лежали ігровий набір, дзеркало, посудини й кам'яна плита, які підтверджували зв'язок померлої із сакральною сферою. Біля голови жінки також знайшли золоту штамповану трикутну табличку з напівсферичними виступами спереду, ймовірно, з головного убору – подібні виявляли в похованнях аристократок другої чверті VI ст. до н. е. та в похованні останнього десятиліття цього ж періоду у двох різних курганах. Ця табличка вказує на високий соціальний статус жінки.

У південно-східному кутку поховальної камери стояла грецька амфора, а ближче до центру – останки жертвовного молодого козла. На вигорілій землі, підлозі могили, лежала грецька чаша – такий ритуал міг бути пов'язаний з обрядом очищення могили вогнем.

Шапку й пояс знайшли серед предметів, розташованих біля східної стіни могили. Вони не належали до похоронного костюма, проте їх використовували в похоронному обряді. Обидва предмети виконані в одному стилі й мають спільний археологічний контекст, тобто являють собою єдиний комплект жіночого одягу.

Через порушення цілісності поховальної камери та проникнення вологи й землі з кургану, очистити місце поховання було складно. Щоб витягти обидва предмети з ґрунту, їх спочатку кілька днів поспіль обробляли антисептичними та пластичними речовинами, які спеціально підготували реставратори. Пояс та шапку вдалося дістати у вигляді моноліту. Фахівці з реставрації Сергій Омельник та Володимир Болотін прагнули зберегти гнучкість знайдених артефактів, утім їм довелося обрати жорстку фіксацію їхніх форм. Оскільки шкіра не реагувала на пластифікацію, поступово стикаючись, внаслідок чого бронзові елементи на них могли просто відпасти. Бронзові пластини, які розхиталися, довелося закріплювати в їх початковому положенні, використовуючи полімерний розчин. Ці реставраційні роботи тривали кілька років, адже перервала їх повномасштабна війна. Оскільки пояс зберігся лише частково, фахівці створили 3D-візуалізацію шапки.

Визначити початкову довжину пояса фахівцям не вдалося – зберігся лише його фрагмент довжиною 44 сантиметри та шириною 10 сантиметрів, утім відомо, що він має шкіряну основу, до яких прикріплено два види бляшок.

Шапку, попри пошкодження ще в давнину, від повного розпаду вберегли бронзові елементи. Вона має форму ковпака з м'якою тульєю у формі низького циліндра з плоским верхом, покритий бронзовими пластинами. У ній була тонка шкіряна підкладка всередині, вона не лише надавала ковпаку поважного вигляду, а й захищала голову від гострих металевих скоб.

Дослідниця Ірина Шрамко стверджує, що пояс і шапка, знайдені серед предметів, які раніше використовували в ритуалах, можуть свідчити про те, що за життя ця жінка, скоріше за все, виконувала жрецькі функції.

«Ба більше, набір, який має риси традиційного костюма, може вказувати на приналежність жінки до певної етнічної групи. Золота пластинка, яка, ймовірно, походить із похоронного головного убору та була знайдена в області голови, свідчить про високий соціальний статус та належність до місцевої еліти».

Ці елементи одягу унікальні не лише тим, що вперше знайдені на території Скіфії (історичного регіону у Східній Європі, що в VII–III століттях до н.е. охоплював землі сучасної України), а й перспективами нових поглядів – вони не мають прямих аналогів в центральноєвропейських регіонах і дають уявлення про раніше невідомий тип жіночого головного убору першого тисячоліття до н.е.

Наразі ж, говорять у заповіднику, знайдені предмети подали до Державного реєстру національного надбання України.

Борис Андрійович Шрамко

З ім'ям українського вченого, доктора історичних наук, професора Бориса Андрійовича Шрамка пов'язані значні досягнення у вивченні старожитностей доби раннього залізного віку в Україні і на Полтавщині, зокрема, багаторічні дослідження грандіозного комплексу Більського городища. Борис Андрійович – приклад унікального вченого, який навіть у літах до останніх днів не припиняв працювати над своїми науковими працями, писав статті і публікації, консультував чимало своїх колег.

Мабуть жоден з археологів-сучасників не присвятив Полтавській землі стільки років плідних наукових досліджень, такої кількості наукових і публіцистичних праць, жоден не сходив – не зміряв стільки стежок, курних шляхів і торованих доріг Поворскля, Посулля, Припсілля.

Борис Шрамко народився в Гомелі 1921 року. Через кілька років батьки майбутнього археолога переїхали до Харкова, звідки почався нелегкий шлях одного знайвідоміших дослідників Лівобережжя. У Харкові Борис Шрамко закінчив середню школу, 1939 року став студентом історичного факультету Харківського державного університету, з перших місяців навчання визначивши свій фах і відданість археологічній проблематиці. Першим наставником молодого дослідника був відомий харківський археолог і музейник Іван Луцкевич, який прищепив колезі невгасаючий упродовж усього життя інтерес до вивчення пам'яток археології Слобожанщини.

Навчання в університеті було перерване Другою світовою війною. У 1942 році Борис Шрамко в складі 58-го гвардійського полку взяв участь у боях на Західному фронті. Невдовзі він закінчив Смоленське артилерійське училище і командиром гаубичної батареї 69-ї армії Воронезького фронту захищав Харків від фашистів. Далі було поранення і шпиталь, а потім – Карельський фронт. З вересня 1944 року вже у складі 2-го та 3-го Українського фронтів він визволяв від загарбників Румунію, Угорщину, Австрію та Чехословаччину.

Після війни Борис Шрамко повернувся на історичний факультет Харківського університету, який закінчив з відзнакою 1949 року. Цей рік став початком самостійних наукових пошуків молодого археолога – дослідника старожитностей скіфської доби та середньовіччя. Спочатку на його плечі лягло відродження знищеного воєнним лихоліттям Археологічного музею університету, пошуки експонатів, збір їх зі згарищ та схованок. Згодом були розгорнуті самостійні археологічні розвідки, розкопки переважно на пам'ятках скіфської доби Харківської області. Результатом цих робіт стала кандидатська дисертація вченого – «Пам'ятки скіфського часу у басейні Сіверського Дінця», успішно захищена у Москві 1953 року.

Відтоді наукова і викладацька діяльність ученого була безперервно пов'язана з історичним факультетом Харківського університету. Борис Шрамко протягом трьох десятиріч керував Сіверсько-Донецькою і Скіфо-слов'янською

експедиціями університету, польові роботи яких проходили на території Вінницької, Київської, Полтавської, Сумської, Черкаської і Чернігівської областей України, Белгородської і Курської – у росії. Широкомасштабні дослідження проводилися ним на пам'ятках бронзового віку, передскіфського і скіфського часів, доби раннього середньовіччя та Київської Русі.

Але найвизначнішими і найвідомішими все ж є його дослідження Більського городища, котрі велися впродовж 40 років. В їх результаті було розкопано близько 50 тисяч квадратних метрів культурних нашарувань на території Східного і Західного укріплень. Досліджено два десятки курганів у складі його некрополів, проведено масштабні розвідки в окрузі грандіозної пам'ятки.

Головними наслідками польових досліджень та наукових пошуків археолога є відкриття нової археологічної культури доби пізнього бронзового віку і передскіфського періоду, що отримала назву бондарихинської; дослідження питань давньої техніки і витоків найдавнішого орного землеробства, стародавніх дерев'яних рал; узагальнення відомостей про пам'ятки всіх епох – від палеоліту до часу пізнього середньовіччя у басейні Сіверського Дінця у фундаментальній археолого-краєзнавчій монографії «Древности Сиверского Донца» (Харків, 1962); вивчення історії господарства племен Скіфії, насамперед, рільництва, тваринництва, ремесел, домашніх промислів, торгово-економічних зв'язків різноманітних племен і народів півдня Східної Європи скіфської доби; дослідження стародавньої металургії з використанням результатів металографічних, спектральних, хімічних і рентгеноструктурних аналізів, які вчений започаткував в Україні; вивчення металургії заліза і ковальської справи у Скіфії з відкриттям використання флюсів місцевими металургами, цементації залізних заготовок; відкриття перших у Східній Європі виробів з метеоритного і металургійного заліза, чавуну, найдавніших залізо-плавильних горнів; дослідження питань технології бронзолivarного та ювелірного виробництв, хімічного складу виробів з кольорових металів Лісостепової Скіфії (в цьому він був одним із перших); вивчення проблематики техніки плетіння, прядіння, ткацтва, шкіряного виробництва доби раннього заліза, створення класифікації кривоградних рал, переліку культурних рослин скіфської доби, дослідження проблеми походження скіфської культури, етногеографії Скіфії; вивчення питань ідеологічних уявлень лісостепових землеробських племен доби раннього залізного віку, їх соціальної історії; закладення основ мистецтвознавчого аналізу витворів керамічної пластики населення скіфського часу Поворскля; впровадження у життя охоронних і науково-рятівних археологічних досліджень на об'єктах різних епох під час будівництва на Слобожанщині і Полтавщині.

Стосовно найдавнішої історії Полтавщини, то безперечним здобутком ученого, широко відомим у світі, виявилася відстоювана все життя гіпотеза про те, що Більське городище на Полтавщині та частково на Сумщині було містом Гелоном, згаданим у праці «батька історії» Геродота. На основі власних досліджень відомий археолог вбачав у Більському археологічному комплексі залишки значного політичного, торгового, ремісничого і релігійного центру

лісостепової Скіфії. Ним же проведене вивчення процесу поступового переростання міжплемінних центрів доби раннього залізного віку в міста-держави на зразок античних полісів, з їх широкою сільськогосподарською округою, проблем становлення ранньої державності та скіфської епохи.

Всі ці проблеми знайшли висвітлення у величезній кількості наукових праць Бориса Шрамка, серед яких докторська дисертація «Господарство лісостепових племен Східної Європи скіфської доби» (Київ, 1966), широко відома монографія «Більське городище скіфської доби (місто Гелон)» (Київ, 1987), три посібники для історичних факультетів університетів, понад 400 наукових статей і публікацій, що побачили світ в Україні, Білорусі, Данії, Німеччині, Польщі, Росії, Словаччині, США.

Висновок

На початку V століття до н. е. Більське городище зі своїми цитаделями фактично переростає у протомісто – ранню стадію розвитку стародавніх міст. На

ті часи це було місто-мегаполіс, де проживало понад п'ять тисяч постійних мешканців. Період його найбільшого розквіту тривав від другої чверті V до середини IV століття до н. е. Тоді Більське городище, ймовірно, тримало під своїм контролем всю територію лісостепового Придніпров'я.

Місто доби раннього залізного віку суттєво відрізняється від навіть найбільшого за розмірами звичайного поселення хліборобів і ремісників первісного суспільства. Це вища ступінь соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку осілого соціального організму, утворення громади нового рівня. У міській громаді формується нова соціальна ієрархія і нові соціальні цінності та престиж, світогляд і релігійні культи. З'являється впливова соціальна група служителів культу – жерців, а святилища і храми набувають загально-племінного значення, тож місто стає культовим центром великого регіону. Все це яскраво відбивається у поховальній обрядовості. Тут соціальний престиж наглядно закріплюється навіть за небіжчиками у вигляді монументальних поховальних комплексів та багатства покладеного з померлим інвентарю. На території міста будуються значні за розмірами культові споруди, які мали підносити авторитет верховної влади і сприяти духовній єдності громади. Однією з важливих ознак раннього міста є спорудження масштабних фортифікаційних укріплень. Без міцної й авторитетної влади з великими

можливостями примусу підлеглого населення і концентрації у її руках достатніх матеріальних ресурсів це було просто неможливим. Могутні оборонні стіни захищали не лише мешканців міста, а разом із тим і накопичені в руках обмеженого кола членів суспільства значні матеріальні багатства. Грандіозні мури міста були свідченням авторитету і могутності в очах сусідів та підлеглого населення округи. У Більському городищі всі вищезазначені прикмети протоміста раннього залізного віку яскраво засвідчені археологічними дослідженнями.

Література Книги

Археологічні дослідження Більського городища – 2014 = Archaeological research of Bilsk Hillfort – 2014 : збірник наукових праць / [І. Корост, відп. ред., О. Супруненко, наук. ред., ред. колегія: С. Скорий, Г. Фасій та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради. – Київ-Котельва : ЦП НАН України і УТОПК, 2015. – 184 с.

Археологічні дослідження Більського городища – 2017 = Archaeological research of Bilsk Hillfort – 2017 : збірник наукових праць / [відп. ред. – І. Корост, наук. ред. – О. Супруненко, ред. колегія: Д. Гречко, І. Шрамко та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Департамент культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації, Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради. – Київ-Котельва : ЦП НАН України і УТОПК, 2018. – 320 с.

Більське городище в наукових працях Б. А. Шрамка = Bilsk hillfort in scientific papers of B. A. Shramko : збірник наукових праць, присвячений 95-річчю від дня народження вченого / укладачі С. Задніков, І. Шрамко ; М-во освіти і науки України, Харківський Національний ун-тет ім. В. Н. Каразіна, Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради. – Котельва – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна; ІКЗ «Більськ» : Майдан, 2016. – 606 с.

Гавриш П. Більське городище (місто Гелон) : реалії і міфи = Bilsk settlement (city Gelon) : історико-археологічне дослідження / П. Гавриш. – Полтава : АСМІ, 2016. – 239 с.

Гавриш П. Загадка стародавнього Гелона / П. Гавриш, В. Копил. – Полтава : Дивосвіт, 2010. – 212 с.

Гавриш П. Поповнення краєзнавчих матеріалів про Більське городище у другій половині XIX – на початку XX ст. / П. Гавриш // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавства, охорони пам'яток. – Полтава : Дивосвіт, 2011. – Випуск VI. – С. 88-100.

Гречко Д. Дослідження курганів Більського археологічного комплексу в 2016 р. / Д. Гречко // Археологічні дослідження Більського городища – 2016 : збірник наукових праць. – Київ-Котельва, 2017. – С. 21-35.

Кулатова І. Пізньозарубинецьке поселення на території Більського городища / І. Кулатова // Пізньоскіфські та пізньозарубинецькі старожитності Полтавщини / І. Кулатова, О. Супруненко, Р. Терпиловський. – Київ : Археологія, 2005. – С. 66-87.

Осадчий Є. Середня Ворскла / Є. Осадчий // Пам'ятки селітроварного виробництва Південної Сіверщини XVII ст. / Є. Осадчий, О. Коротя ; Центр пам'яткознавства Національної Академії Наук України, Історико-культурний заповідник «Більськ», Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. – Харків : Майдан, 2018. – С. 38-59.

Феномен Більського городища 2018 : Пам'яті П. Я. Гавриша (1956-2018) : збірник наукових праць / відп. ред. – О. Супруненко, ред. колегія: В. Вадімов, В. Вождаєнко та ін.; Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Центр охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської обласної ради, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради. – Харків ; Котельва : Майдан, 2018. – 220 с.

Халимон В. Більське городище / В. Халимон // Полтавщина очима краєзнавця / В. Халимон. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – С. 291-292.

На шпальтах газет та журналів

Більське городище – відкопали вотивні моделі хлібців скіфських часів // Нова година. – 2024. – 23-29 жовт. – С. 6.

Бумаценко Д. Під землею Котельви: скіфи, селітра та радянщина / Д. Бумаценко // Локальна історія. – 2024. – № 8. – С. 22-27.

Корнєва В. Ігор Корост: «Більське городище перевершує славнозвісні Херсонес і Ольвію, але про нього туристи знають набагато менше» / В. Корнєва // Зоря Полтавщини. – 2016. – 13 груд. – С. 1, 4.

Коротя О. Селітроварницький комплекс в урочищі Скоробір / О. Коротя // Край. – 2013. – №114 (жовт.). – С. 14-15.

Кулатова І. Більське городище у дослідницькій діяльності полтавського центру охорони та досліджень пам'яток археології / І. Кулатова // Край. – 2015. – № 138. – С. 14-18.

Левчук М. Історія, якій 2600 років: унікальні знахідки скіфського часу виявили археологи на Полтавщині / М. Левчук // Коло. – 2017. – 27 лип. – 2 серп. – С. 3.

Липа М. Більське городище відтепер – пам'ятка світового значення! / М. Липа // Село полтавське. – 2026. – 29 січ. – С. 6-7.

Липа М. Більший за Вавилон та унікальний для науки: у Більському городищі щороку знаходять сотні артефактів / М. Липа // Вечірня Полтава. – 2024. – 27 листоп. – С. 4, 5.

Мазниця Є. Старовинні шапка й пояс, знайдені на Полтавщині, могли належати жриці / Є. Мазниця // Полтавська думка. – 2026. – 25 черв. – С. 14.

На території Більського городища знайдено золоті прикраси віком понад дві тисячі років // Зоря Полтавщини. – 2023. – 8 верес. – С. 8.

Петренко Т. Золоті прикраси, унікальні амфори та інші артефакти знайшли на Більському городищі / Т. Петренко // Зоря Полтавщини. – 2017. – 28 лип. – С. 1, 3.

Рудь Є. Мінкульт вніс об'єкти Більського городища до реєстру пам'яток України / Є. Рудь // Полтавська думка. – 2025. – 29 трав. – С. 6.

Соколова, Я. Поруч із двома дитячими могилами виявлено браслет із намистин / Я. Соколова // Вечірня Полтава. – 2018. – 25 лип. – С. 11.

Супруненко О. Кілька знахідок з округи Більського городища. Розкопки в Абазівці під Полтавою / О. Супруненко // Край. – 2013. – № 105. – С. 13-15.

Туркова Т. Уряд узяв під охорону Більське городище / Т. Туркова // Нова година. – 2026. – 11-17 лют. – С. 2.

Турубара К. Укріплення Більського городища звели місцеві у VI столітті до нашої ери для захисту від ворогів, носячи землю у кошиках / К. Турубара // Полтавська думка. – 2026. – 26 берез. – С. 14.

Франчук М. Більське городище можна досліджувати ще тисячу років / М. Франчук // Події та коментарі. – 2017. – 18 серп. – С. 6.

Електронні ресурси

Волошина Л. «Перспектив досліджувати Більське городище вистачить для всіх учених України ще на тисячу років», – Олександр Супруненко [Електронний ресурс] / Л. Волошина // інтернет-видання ПОЛТАВЩИНА : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м], 2017. – Режим доступу : <https://poltava.to/project/3136/> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Деркач Ю. Більське городище – найбільший археологічний скарб Полтавщини [Електронний ресурс] / Ю. Деркач / ЦОДПА «Центр охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2020. – Режим доступу : <https://www.codpa.org.ua/bilske-gorodyshe-najbilshyj-arheologichnyj-skarbpoltavshhyny/> (дата звернення: 10.08.2026). – Назва з екрана.

Значення Більського городища: історія оборонних укріплень на Полтавщині [Електронний ресурс] // МІСТО ДНІПРО : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2026. – Режим доступу: <https://dneprcity.net/ukraine/znachennya-bilskogo-gorodishha-istoriya-oboronnix-ukriplen-na-poltavshhini/> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Ковпак А. Німецькі археологи досліджуватимуть Більське городище на Полтавщині [Електронний ресурс] / А. Ковпак // ЗМІСТ : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2024. – Режим доступу: <https://zmist.pl.ua/news/nimeczki-arheology-doslidzhuvatymut-bilske-gorodyshe-na-poltavshhyni/> (дата звернення: 18.08.2026). – Назва з екрана.

Корост І. Більськ, історико-культурний заповідник [Електронний ресурс] / І. Корост // ВУЕ : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2024. – Режим доступу: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA,%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Липа М. Більший за Вавилон та унікальний для науки: у Більському городищі щороку знаходять сотні артефактів [Електронний ресурс] / М. Липа // УКРІНФОРМ : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2024. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3924829-bilsij-za-vavilon-ta-unikalnij-dla-nauki-u-bilskomu-gorodisi-soroku-znahodat-sotni-artefaktiv.html> (дата звернення:

18.08.2026). – Назва з екрана.

Мурзин В. Більське городище [Електронний ресурс] / В. Мурзин // Інститут історії України. Національна академія наук України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2003. – Режим доступу: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COL (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

Полтавське Більське більше за Вавилон [Електронний ресурс] // Журнал «Історичний калейдоскоп» : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: https://istorik.com.ua/poltavske_bilske/ (дата звернення: 18.08.2026). – Назва з екрана.

Шевченко І. Укріплення Більського городища офіційно стали пам'ятками культурної спадщини національного значення [Електронний ресурс] / І. Шевченко // інтернет-видання Полтавщина : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б.м.], 3.02.2026. – Режим доступу: <https://poltava.to/news/84863/> (дата звернення: 18.08.2026). – Назва з екрана.

Шесталюк А. Секрети Більського городища [Електронний ресурс] / А. Шесталюк // Ukraïner : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2.02.2021. – Режим доступу: <https://www.ukrainer.net/bilsk/> (дата звернення: 18.08.2026). – Назва з екрана.

Шинкар Ю. Скіфські історії. Гуляємо прадавнім Гелоном на Полтавщині [Електронний ресурс] / Ю. Шинкар // ЗМІСТ : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <https://zmist.pl.ua/publications/skifski-istoriyi-gulyayemo-pradavnim-gelonon-na-poltavshhyni/> (дата звернення: 21.08.2026). – Назва з екрана.

«Хранителі рідних скарбів»

(Археологи-дослідники пам'яток Полтавського краю)

Бібліографічна розвідка

Укладач: Юлія Новоселецька

Редактор
Комп'ютерна верстка
Комп'ютерний набір
Відповідальний за випуск

Н. Фенько
О. Якубовський
Ю. Новоселецька
С. Сичова

Підписано до друку 11.09.2026. 28 стор. Тираж 1 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеса Гончара
36039, м. Полтава. вул. Гончара, 25а
<http://libgonchar.org>